

ДВА ШЛЯХІ ДАСЛЕДАВАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ПРАБЛЕМАТЫКІ Ў ПОЛЬСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ХХ СТ.

М. М. Хмяльніцкі

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, KhmelnickiNN@bsu.by*

У артыкуле разглядаюцца актуальныя напрамкі даследавання прысутнасці і функцыянавання беларускай праблематыкі ў польскай літаратуры ХХ ст. Вызначана і абгрунтавана, што найбольш плённымі з'яўляюцца дыскур-аналіз і імагалагічны падыход. Менавіта яны дазваляюць выявіць спосабы мастацкай рэпрэзентацыі і канцэптуалізацыі вобраза Беларусі ў польскай літаратуры навейшага часу, яго абумоўленасць канкрэтна-гістарычнымі падзеямі, грамадска-палітычнай сітуацыяй і літаратурнай традыцыяй.

Ключавыя словы: польская літаратура; праблематыка; дыскурс; імагалогія; памежжа; традыцыя.

Узаемадзеянне беларускай стыхіі (у самым шырокім сэнсе гэтага слова) і пісьменніцкай свядомасці ў прасторы сацыякультурнага сумежжа беларусаў і палякаў мела сваю адметнасць у розныя перыяды літаратурнага развіцця. Як вынік, паводле слухнага назірання У. Казбярука, «да пачатку ХХ стагоддзя польская літаратура стварыла свае традыцыі ў адлюстраванні жыцця беларускага народа, прытым разнародныя. Такія паэты і празаікі, як А. Міцкевіч, Ю. І. Крашэўскі, У. Сыракомля, Э. Ажэшка, М. Канапніцкая і многія іншыя майстры слова, у адпаведнасці са сваім уласным бачаннем заканамернасцей жыцця і грамадскіх працэсаў, уласнымі адносінамі да беларускага народа і да сацыяльных праблем, у адпаведнасці з творчымі схільнасцямі, асаблівасцямі пісьменніцкага таленту, кожны па-свойму паказвалі гэта жыццё» [3, с. 42].

Агляд публікацый, прысвечаных пытанням развіцця і ўзаемадзеяння літаратур Беларусі і Польшчы, дае падставы вылучыць два шляхі даследавання беларускай праблематыкі ў польскім прыгожым пісьменстве ХХ ст.: пазнанне чужога з дапамогай свайго і спасціжэнне (адкрыццё) свайго праз іншанацыянальнае. Першы падыход дазваляе паказаць прысутнасць і прадэманстраваць усебаковы уплыў культуры і традыцый беларускага народа на творчасць многіх польскіх аўтараў, выявіць у ёй сістэму ключавых вобразаў і матываў. Раскрыць дадзены аспект дапамагае дыскурс-аналіз мастацкага тэксту. Другі шлях даследавання грунтуецца на імагалогіі, адным з заснавальнікам і яркім прадстаўніком якой з'яўляецца В. Хораў, чые працы – важныя навуковыя падмуркі для вывучэння польска-іншаславянскіх узаемадачынненняў, у тым ліку беларуска-польскіх. Імагалогія «ставіць сваёй задачай выявіць сапраўдныя і ілжывыя ўяўленні аб жыцці іншых народаў, стэрэатыпы і прадужытыя меркаванні, якія існуюць у грамадскай свядомасці, іх паходжанне і развіццё, іх грамадскую ролю і эстэтычную функцыю ў тэксце» [12, с. 69]. Імагалогія рэпрэзентуе новую стратэгію даследавання і асобных твораў, і мастацкай спадчыны канкрэтнага пісьменніка, і пэўнай літара-

туры, якая разглядаецца ў святле як сваёй, так і іншанацыянальнай традыцыі, аўтарскай свядомасці, сістэме стэрэатыпаў, карціне свету таго ці іншага этнасу.

Такім чынам, дыкурс-аналіз мастацкага тэксту і імагалогія на сёння – надзвычай актуальныя навуковыя напрамкі айчыннага літаратуразнаўства, якія скіраваныя на вызначэнне спецыфікі нацыянальнага вобраза Беларусі ва ўспрыманні пісьменнікаў суседняй славянскай краіны, выяўленне і характарыстыку дынамічных з’яў на польска-беларускім літаратурным сумежжы. Разгледзім гэтыя падыходы ў тэарэтычным і практычным аспектах на матэрыяле польскага прыгожага пісьменства ХХ ст. больш падрабязна.

Дыкурс – міждысцыплінарны тэрмін, які на сёння не атрымаў агульнапрынятай кананічнай дэфініцыі; гэта з’ява, якая ўзнікае на перакрываванні імпліцытнага і эспліцытнага ў творы і ўключае ў сябе разнастайныя віды іх актуалізацыі з улікам ментальных, сацыя – і этнакультурных, нацыянальных, грамадска-палітычных і іншых фактараў. Адзначым таксама, што дыкурс – гэта адначасова тэкст і кантэкст мастацкага тэксту, якія, узаемадзеінічаючы, адлюстроўваюць сутнасныя (анталагічныя) асновы быцця, у тым ліку нацыянальнага. Менавіта такім чынам фарміруецца спецыфічная «семіятычная прастора», у якой адбываюцца «кагнітыўныя працэсы, што рэалізуюцца ў каштоўнасна-сэнсавай прасторы індывіда» [4, с. 181].

Нас жа цікавіць беларускі дыкурс (па аналогіі, бо ў сучасным навуковым ужытку ўжо замацаваліся такія паняцці, як «польскі дыкурс», «яўрэйскі дыкурс», «французскі дыкурс» і г. д.), які суадносіцца з нацыянальнымі параметрамі, этнакультурнымі маркерамі быцця беларусаў і які знайшоў адлюстраванне ў многіх творах польскай літаратуры ХХ ст. на розных узроўнях: праблематыка, тэматыка, хранатоп, матывы, топіка, рэаліі, стыль, мова і г. д. – тых кампанентаў, якія якраз і ствараюць сферу дыскурсу, увасабляюць дыкурсную сутнасць нацыянальнага вобраза Беларусі і беларусаў.

Беларускі дыкурс у польскай літаратуры – паняцце, бясспрэчна, дынамічнае і шматаспектнае. Яго станаўленне і развіццё мела эвалюцыйны характар, было звязана са спецыфікай сацыяльна-гістарычнага і духоўна-культурнага развіцця нашай краіны. Гісторыя ўзаемадачынненняў суседніх славянскіх краін дае падставы разглядаць у якасці характарыстыкі беларускага дыскурсу і такія азначэнні, як «ліцвінскі», «крэсавы», «тутэйшы», «рускі» і г. д., што замацаваліся ў польскай гістарыяграфіі і літаратуразнаўстве, адлюстроўваючы спецыфіку ўспрымання і мастацкага асэнсавання беларускай праблематыкі. Такі падыход дазваляе лепш убачыць вытокі і засведчыць шматаблічнасць гэтага працэсу.

Менавіта дыкурс, на думку Л. Сіньковай, аказваецца «здатным маркіраваць любыя, нават самыя рознакасныя і рознаўзроўневыя сляды беларушчыны ў лёсах і творчым плёне тых, хто пазіцыянаваў сябе польскім аўтарам, сынам і патрыётам Польшчы і разам з тым меў сардэчную прыхільнасць да Беларусі і рэальныя сувязі з ёю, адлюстраваныя ў мастацкім пісьменстве (у тым ліку ў тыя часы, калі частка этнічна-беларускіх земляў разумелася як Крэсы Усходнія). Тэрміналагічнае спалучэнне беларускі дыкурс у такім кантэксце азначае менавіта актуалізацыю праяў беларускага ў тым гістарычным месцы і часе, дзе і

калі носьбіты беларускіх сэнсаў яшчэ (або ўжо) не вылучаюць беларускае як нешта самадастатковае і самакаштоўнае» [10, с. 150–151].

Шматвяковая гісторыя ўзаемадачыненняў Беларусі і Польшчы ў розныя перыяды паўплывала на трывалую прысутнасць быццёвага вопыту і нацыянальна-культурнага кампанента беларускага народа ў польскім мастацтве слова. У зоне памежжа кантактнасць і метысацыя сфарміравалі адметную гісторыка-культурную прастору. «*Moje oczy pełne Białorusi*», – пад гэтымі словамі Т. Канвіцкага можа падпісання цэлая плеяда польскіх пісьменнікаў XX ст., якія жыццём і творчасцю былі звязаны з сучаснымі беларускімі землямі, традыцыямі і духоўным вопытам беларусаў.

Важную ролю ў літаратуразнаўстве апошніх дзесяцігоддзяў адыгрывае імагалогія, якая адкрывае новыя ракурсы асэнсавання нібыта добра вядомых твораў. Пры разглядзе тэкстаў гэты падыход актуалізуе міждысцыплінарны вектар даследаванняў, патрабуе вывучэння духоўна-культурнай спадчыны таго ці іншага народа праз прызму нацыянальнай свядомасці і традыцый з дапамогай такіх катэгорый, як «мадэль мыслення», «этнастэрэатыпы», «рэцэпцыя» і інш. Пацвярджэннем служаць грунтоўныя працы В. Хорава [11–13], С. Мусіенка [5–6], А. Лойкі [2–3], А. Папілавай [7], В. Рагойшы [8–9], Я. Блушкоўскага [14] і інш., у якіх рэканструюецца сацыякультурны кантэкст літаратуры Польшчы розных перыядаў, аналізуюцца міжславянскія творчыя ўзаемасувязі і кантакты, творчасць пісьменнікаў у парадigmatе «польскасць – іншаславянскасць», нацыянальныя стэрэатыпы і іх адлюстраванне ў літаратурах, праблемы рэцэпцыі.

Імагалагічны падыход таксама дапамагае прасачыць у польскай літаратуры XX ст. канцэптуальнае адзінства рэпрэзентацыі малой і гістарычнай радзімы, традыцый і звычаяў беларусаў. Так, польскія пісьменнікі-ўраджэнцы Беларусі (напрыклад, браты М. і К. Здзяхоўскія, М. Ваньковіч, М. Радзевіч, Т. Канвіцкі і інш.), нягледзячы на змены ў геапалітычным і сацыякультурным жыцці Беларусі і Польшчы на працягу XX ст., заставаліся вернымі традыцыям мірнага быцця суседніх народаў, пацверджаннем чаму з’яўляецца іх літаратурная спадчына, грамадска-культурная і навуковая дзейнасць. Для творчасці адзначаных вышэй і іншых аўтараў характэрны наступныя рысы: славянская полікультурнасць як крыніца мастацкага натхнення, актыўны зварот да традыцый не толькі польскай (Ю. І. Крашэўскі, Г. Сянкевіч, Э. Ажэшка і інш.), але і рускай літаратуры (Ф. Дастаеўскі, Л. Талсты, І. Тургенеў, Л. Андрэеў, А. Чэхаў, М. Горкі і інш.), (аўта)біяграфічны дыкурс, рэпрэзентацыя беларускага свету ў адзінстве характараў і абставін, «тутэйшыя» літаратурныя героі, выразны рэгіянальна-нарадазнаўчы аспект, матыў страчанага дома, мяжы, стылёвая і моўная разнастайнасць, адлюстраванне лёсавызначальных падзей на тэрыторыі сучаснай Беларусі, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускіх рэгіёнаў, асэнсаванне нацыянальнага кампанента ў яго гістарычнай рэтраспектыве і перспектыве, глыбокае асэнсаванне трагічнага лёсу героя-сучасніка.

Такім чынам, вывучэнне беларуска-польскага сумежжа ў часе і прасторы, творчага ўзаемадзеяння нацыянальных традыцый на матэрыяле літаратуры Польшчы XX ст., а таксама наяўныя даследаванні, заснаваныя на метадалогіі дыскурсу-аналізу і імагалагічным падыходзе, даюць падставы сцвярджаць

наступнае: беларуская праблематыка атрымала шматмернае ідэйна-мастацкае ўвасабленне фактычна ва ўсіх родава-жанравых сістэмах польскай літаратуры новага і навейшага часу. Творы многіх польскіх пісьменнікаў з'яўляюцца своеасаблівым летапісам быцця беларусаў у памежнай зоне, дазваляюць вызначыць тыя рэаліі, вобразы і матывы, якія ўтвараюць цэласны беларускі дыскурс, у іх адметным мастацка-эстэтычным, этнакультурным і жанрава-стылёвым узаемадзеянні ў польскамоўным тэксце.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Казбярук У.* Ступені росту. Беларуская літаратура канца XIX – пачатку XX ст. і традыцыі польскіх пісьменнікаў. Мінск : Нав. і тэхн., 1974. 189 с.
2. *Лойка А.* Роздум пра польскую паэзію XX стагоддзя і яе дачыненні да Беларусі // Шлях да ўзаемнасці : навук. зб. па матэр. міжнар. канф. і чытан. / каф. бел. філал. Варш. ун-та [і інш.]. Мінск : Беларускі кнігазбор, 2000. С. 7–22.
3. *Лойка А.* Роўнакутны трохвугольнік, або Ад Палямона да Максіма Танка : дапам. па спекурсе «Беларуска-руска-польскія літаратурныя сувязі». Мінск : БДУ, 2003. 214 с.
4. *Маслова В. А.* Основные тенденции и принципы современной лингвистики // Вестник РУДН. Сер. : Русский и иностранные языки и методика их преподавания. 2018. Т. 16. № 2. С. 172–190.
5. *Мусіенка С.* Беларускі стэрэатып паляка як прадмет гісторыка-імагалагічнага вывучэння // Исторические и психолого-педагогические науки : сб. науч. статей. Минск : РИВШ, 2016. С. 177–184.
6. *Мусіенка С.* Гродна ў дзённым і творчасці Зоф'і Налкоўскай // Творчасць Зоф'і Налкоўскай і славянскія літаратуры : матэр. міжнар. навук. канф. (г. Гродна, 17–18 мая 2004 г.) / ГрДУ імя Я. Купалы. Гродна : ГрДУ, 2005. С. 32–40.
7. *Попилова Е. В.* Имагология как гуманитарная дисциплина // Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова. Филологические науки. 2011. № 4. С. 31–40.
8. *Рагойша В.* Праблема бікультурнасці ў гісторыі беларуска-польскіх узаемаадносін // Беларусіка = Albaruthenica : Кн. 3 : Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне / рэд. А. Мальдзіс [і інш.]. Мінск : Нав. і тэхн., 1994. С. 322–328.
9. *Рагойша В.* Прысутнасць беларускай культуры ў свеце // Роднае слова. 1996. № 12. С. 153–159.
10. *Сінькова Л. Д.* Актуалізацыя сямиятычнай метадалогіі і тэрміна *дыскурс* у беларускім літаратуразнаўстве // Весці БДПУ імя Максіма Танка. Сер. 1 : Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. 2022. № 4. С. 150–151.
11. *Хорев В. А.* Имаголагічны аспект культурнай памяці // День и вся жизнь : сб. науч. работ / под ред. С. Ф. Мусіенко. Гродно : ЮрСаПрынт, 2013. С. 22–31.
12. *Хорев В. А.* Об истоках и развитии этнических стереотипов (на материале польско-русских литературных отношений // Польская мова і літаратура ў кантэксце славянскіх культур / рэд. С. Мусіенка. Гродна : ГрДУ, 1995. С. 68–81.
13. *Хорев В. А.* Польша и поляки глазами русских литераторов : имаголог. очерки. М. : Индрик, 2005. 231 с.
14. *Bluszkowski J.* Stereotypy a tożsamość narodowa. Warszawa : Elipsa, 2005. 306 s.